

3.3. COVID-19 pandemijos poveikis ikiteisminio tyrimo atlikimo teisiniam reglamentavimui ir praktinio atlikimo iššūkiai

Karantino priemonių (kontaktinio darbo uždraudimas, žmonių srautų valdymas, saugių atstumų užtikrinimas, darbas iš namų, informacinių technologijų panaudojimas ir pan.) taikymas baudžiamajame procese, COVID-19 sąlygotas nuotolinių procesų plėtimasis dažnai vertinamas aptariant nuotolinių teismo procesų organizavimą ir su tuo susijusius teigiamus bei neigiamus aspektus.¹¹⁰⁴ Šioje mokslo studijos dalyje analizuojami ikiteisminio tyrimo atlikimo pokyčiai ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (BPK) pakeitimai, vertinant jų poveikį pandemijos plitimo sustabdymui ir žmogaus teisių apsaugai ikiteisminio tyrimo stadijoje. Netikėtai užklupusi pandemija kurį laiką praktiškai paralyžiavo nusikalstamų veikų tyrimą, įprasti tyrimo veiksmų atlikimo būdai tapo neveiksmingi arba apskritai negalimi. Tad pandemijos krizė tapo ne tik iššūkiu, bet ir galimybe ikiteisminio tyrimo pokyčiams, leidžiantiems atlikti bei tęsti procesinius veiksmus ekstremalių situacijų (pvz., tokių kaip COVID-19) sąlygomis. Mokslo studijoje sprendžiamas klausimas, ar priimti greiti „karantininiai“ sprendimai, daromi įstatymų pakeitimai, „patogūs“ procesai yra efektyvūs ir ar jie atitinka užsibrėžtą tikslą.

Mokslo studijoje pasitelkiama ir užsienio valstybių patirtis, tiriama ankstesnio ir esamo teisinio reguliavimo specifika, jo atitiktis socialinio ir ekonominio gyvenimo pokyčiams, kuriuos lėmė pasaulį apėmusi pandemija.

Ikiteisminis tyrimas, kaip baudžiamojo proceso stadija, nėra plačiai mokslininkų tyrinėjamas, todėl pandemijos poveikis ikiteisminio tyrimo teisiniam reguliavimui ir priimamų sprendimų įtaka pandemijos mažinimui, naujo teisinio reguliavimo atitikimo žmogaus teisių standartams vertinami praktiniu aspektu, per baudžiamojo proceso principų (sąžiningo, greito proceso) prizmę.

¹¹⁰⁴ P.vz., Remigijus Merkevičius, „Lietuvos baudžiamojo proceso diagnozė: COVID-19 pasitikome turėdami prastą savijautą, minorines emocijas ir nuslopintą imunitetą, o kokie išliksime po jo?“, <https://www.teise.pro/index.php/2020/11/25/r-merkevicius-lietuvos-baudziamojo-proceso-diagnoze-covid-19-pasitikome-turedami-prasta-savijauta-minorines-emocijas-ir-nuslopinta-imuniteta-o-kokie-isliksime-po-jo/>; Jenia I. Turner, „Remote Criminal Justice“, *Texas Tech L. Rev.* 53 (2021), SMU Dedman School of Law Legal Studies Research Paper No. 487. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3699045.

3.3.1. Pandemijos „patogumai“ ir iššūkiai ikiteisminio tyrimo kontekste

2020 m. pradžioje smarkiai pasaulyje išplitusi COVID-19 pandemija pareikalavo skubių sprendimų ir baudžiamojoje justicijoje. Tapo akivaizdu, kad „sena“ ir įprasta nusikalstamų veikų tyrimo tvarka, ją reglamentuojančios teisės normos netiko ištikusiai krizei valdyti. Dėl staigia užgriuvusios pandemijos nusikalstamų veikų tyrimo procesas tapo išbalansuotas ir teisine, ir žmogiškųjų išteklių prasme: tyrimo procesą teko perkelti į virtualią erdvę, tyrėjai ir proceso dalyviai ikiteisminiame tyrime turėjo dalyvauti iš namų, esamas teisinis reguliavimas neatitiko naujų gyvenimo aktualijų, nebuvo aišku, kaip turi būti užtikrinamos žmogaus teisės atliekant tyrimo veiksmus.¹¹⁰⁵ Tad COVID-19 užgriuvusi krizė privertė peržiūrėti esamą teisinį reglamentavimą ir imtis naujų sprendimų bei veiksmų, lemiančių greito proceso užtikrinimą bei proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugą.

2020 m. vasario 26 d. paskelbus valstybės lygio ekstremaliąją situaciją, dėl įvestų apribojimų, draudimų (pvz., reikalavimų dėl asmenų srautų valdymo, saugaus atstumo laikymosi, nekontaktinio bendravimo, darbo iš namų ir pan.¹¹⁰⁶) ikiteisminio tyrimo atlikimas (taip pat ir visas baudžiamasis procesas) tapo tarsi paralyžiuotas: sustojo bylų nagrinėjimas, ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimas, vyravo sumaištis ir sutrikimas. Tokioje situacijoje nuotoliniai procesai, tyrimo veiksmų atlikimas per nuotolį turėjo tapti savotišku išsigelbėjimu. Pandemija suteikė galimybę revizuoti buvusį teisinį reguliavimą ikiteisminio tyrimo srityje ir įnešti naujovių (t. y. įteisinant naujas ikiteisminio tyrimo atlikimo formas, būdus, plačiau naudoti informacinių technologijų išteklius, kokybiškai peržiūrėti reikalavimus ikiteisminį tyrimą atliekantiems pareigūnams (jų profesines kompetencijas), labiau garantuoti žmogaus teisių apsaugą). Iš tiesų, viena vertus, nuotoliniai procesai, atskirų tyrimo veiksmų atlikimas per nuotolį – tai puiki alternatyva išvengti baudžiamojo proceso ar atskirų

¹¹⁰⁵ Pvz., Europos teisminis tinklas savo puslapyje paskelbė duomenis apie ES valstybių narių bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose. Kaip matyti iš viešai skelbiamos Europos Tarybos 2021 m. liepos 16 d. ataskaitos „The impact of COVID-19 on judicial cooperation in criminal matters (Executive summary of information compiled by EUROJUST and EJN)“ (file:///C:/Users/dellm/Downloads/st06178-re01.en21.pdf) ypač stringa procesai, susiję su Europos arešto orderio išdavimu, kyla sunkumų dėl asmenų ekstradicijos, įtariamojo ir jį lydinčio pareigūno kelionių ir pan. Taip pat yra akcentuojama, kad pandemija daro tiesioginį poveikį įtariamųjų ir kaltinamųjų galimybėms naudotis savo procesinėmis teisėmis (sudėtinga bendrauti su advokatais, vertėjais žodžiu, trečiaisiais asmenimis, ypač kai įtariamųjų (kaltinamųjų) laisvė apribota).

¹¹⁰⁶ Pvz., Teismų darbo organizavimas COVID- 19 sąlygomis: <https://www.teismai.lt/lt>.

jo stadijų (ikiteisminio tyrimo) ilgos trukmės. Pandemijos akivaizdoje nuotoliniai procesai ar tam tikrų veiksmų atlikimas per nuotolį padeda apsaugoti visuomenės sveikatą, yra patogūs ir greitumo aspektu efektyvūs. Advokatai, proceso dalyviai sutaupo laiką, jiems nereikia vykti į teismo rūmus ar ikiteisminio tyrimo įstaigą, teismas ar ikiteisminio tyrimo subjektai gali pasiūlyti patogesnę bylų nagrinėjimo ar atskirų procesinių veiksmų atlikimo grafiką. Nuotoliniai procesai ar atskirų veiksmų atlikimas gali būti naudingi ir asmenims, turintiems judėjimo negalią ar dėl kitų priežasčių negalintiems dalyvauti procesuose. Visa tai neabejotinai padeda operatyviau išnagrinėti bylas ar atlikti atskirus tyrimo veiksmus. Tačiau toks „patogumas“ turi ir neigiamą pusę, kuri veikia žmogaus teisių užtikrinimo sritį. Pavyzdžiui, gynėjas ir jo ginamasis gali netekti galimybės į konfidencialius pokalbius, pasitarimus teismo proceso ar atskiro tyrimo veiksmo atlikimo metu. Nuotolinis procesas gali apsunkinti galimybę tiesiogiai apklausti liudytojus, įvertinti duotų parodymų patikimumą, pateikti įrodymus, jis kelia didelį susirūpinimą dėl asmens duomenų apsaugos standartų ir pan.¹¹⁰⁷

Tačiau skubiai valstybės mastu taikytos saugumo priemonės (staigus perėjimas prie nuotolinių veiksmų, platus informacinių technologijų panaudojimas, nesant teisinio pagrindo (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu atliekant apklausas telefonu, o to nenumato BPK), visiškai išderino baudžiamąjį procesą ir „neoficialiai“ pakeitė jo paskirtį.¹¹⁰⁸ Iš proceso, orientuoto į žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, visuomenės ir valstybės interesų gynimą, greitą nusikalstamų veikų atskleidimą, baudžiamasis procesas transformavosi į procesą, orientuotą bet kokiomis priemonėmis (kartais net žmogaus teisių sąskaita) greitai atskleisti nusikalstamas veikas.

Baudžiamosios valdžios galių demonstravimas, proceso monopolizavimas tapo

¹¹⁰⁷ Pvz., „CCBE Guidance of the use of remote working tools by lawyers and remote court proceedings“, Council of Bars and Law Societies of Europe. The voice of European Lawyers. 2020-11-27, https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/SURVEILLANCE/SVL_Position_papers/EN_SVL_20201127_CCBE-Guidance-on-the-use-of-remote-working-tools-by-lawyers-and-remote-court-proceedings.pdf; Criminal Justice, „Fundamental Rights and the Rule of Law in the Digital Age“. Report of CEPS and QMUL Task Force, <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/05/Criminal-Justice-Fundamental-Rights-and-the-Rule-of-law-in-the-Digital-Age.pdf>.

¹¹⁰⁸ Pvz., Remigijus Merkevičius, „Lietuvos baudžiamojo proceso diagnozė: COVID-19 pasitikome turėdami prastą savijautą, minorines emocijas ir nuslopintą imunitetą, o kokie išliksime po jo?“, <https://www.teise.pro/index.php/2020/11/25/r-merkevicius-lietuvos-baudziamojo-proceso-diagnoze-covid-19-pasitikome-turedami-prasta-savijauta-minorines-emocijas-ir-nuslopinta-imuniteta-o-kokie-isliksime-po-jo/>; Jenia I. „Turner Remote Criminal Justice“, *Texas Tech L. Rev.* 53 (2021), SMU Dedman School of Law Legal Studies Research Paper No. 487, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3699045.

ypač matomas ikiteisminio tyrimo stadijoje, kuri dėl savo specifikos ir uždarumo ir taip „turėjo polinkį“¹¹⁰⁹ pažeisti žmogaus teises. COVID-19 pandemijos metu taikytų atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo būdų vertinimas per žmogaus teisių ir greito proceso prizmę yra itin aktualus.

3.3.2. Nuotolinių procesų naudojimas baudžiamajame procese iki pandemijos ir jį reglamentuojančiuose teisės aktuose

3.3.2.1. Nuotolinių procesų reglamentavimas tarptautinėje teisėje

Prieš pradedant sistemiškai vertinti Lietuvos baudžiamajame procese atsiradusias naujoves, BPK pakeitimus, karantino sprendimus, reikėtų pasakyti, kad tam tikrų tyrimo veiksmų atlikimo nuotoliniu būdu apraiškų tiek Lietuvos, tiek užsienio valstybių teisėje, tiek tarptautiniuose teisės aktuose buvo ir iki pandemijos.

Tarptautiniuose teisės aktuose dažniausiai buvo numatoma galimybė nuotoliniu būdu apklausti liudytojus ar nukentėjusiuosius teismo proceso metu, siekiant juos apsaugoti nuo neleistino poveikio arba užtikrinti jų saugumą (pvz., apklausiant įslaptintą liudytoją), tarptautinio bendradarbiavimo srityje. Vėliau pradėta kalbėti ir apie pažeidžiamus asmenis.

Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikaltamumą¹¹¹⁰ 24 straipsnio 2 dalies b punkte įtvirtinta būtinybė nustatyti tokias įrodinėjimo taisykles, kurios leistų liudytojui duoti parodymus jo saugumą užtikrinančiu būdu, pavyzdžiui, leidžiant jam duoti parodymus naudojant vaizdo ryšio ar atitinkamas kitas priemones.

1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R (85) 10 „Dėl Europos Konvencijos dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose praktinio taikymo teisminių pavedimų dėl telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos perėmimo“¹¹¹¹ nustatyta, kad laikantis Europos konvencijos dėl savitar-

¹¹⁰⁹ Pvz., Gintaras Goda, „Pozityvios procesinės valstybės pareigos pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 ir 3 straipsnius: Lietuvos patirtis“, *Teisė* 118 (2021): p. 18–31.

¹¹¹⁰ Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikaltamumą, pasirašyta 2000 m. gruodžio 13 d. Palerme, ratifikuota Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. kovo 19 d. įstatymu., AR, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.166679>.

¹¹¹¹ Raimundas Jurka, Svetlana Melničenko, Irma Randakevičienė, *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje* (Vilnius: Eugrimas, 2006); 1985 m. birželio 28 d. Europos

pio pagalbos baudžiamosiose bylose nuostatų nustatomos telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos taisyklės teisiniams pavedimams, t. y. pranešimų, perduodamų telefonais, teletaipais, telekopijavimo įrenginiais ir panašiomis komunikacijos priemonėmis perėmimo ir su tuo susijusių įrašų perdavimo.

1995 m. rugsėjo 11 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (95) 13 valstybėms narėms „Dėl baudžiamojo proceso teisės problemų, susijusių su informacinėmis technologijomis“¹¹¹² buvo atkreiptas dėmesys į neturinčią precedento informacinių technologijų plėtrą ir jų taikymą visuose modernios visuomenės sluoksniuose bei būtinumą baudžiamojo proceso įstatymuose reglamentuoti atitinkamas paieškos ir įrodymų rinkimo priemones. Tokias priemones buvo rekomenduojama taikyti renkant elektroninius įrodymus, užtikrinant tarptautinį bendradarbiavimą.

1997 m. rugsėjo 10 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos „Dėl liudytojų bauginimo ir gynybos teisių“¹¹¹³ 9 punkte, siekiant apsaugoti liudytojus nuo galimo neigiamo poveikio ir grėsmės gyvybei, be kitų liudytojų apsaugos priemonių, siūloma liudytojų ir jų šeimos narių apklausas organizuoti pasitelkiant telekomunikacijų priemones. Rekomendacijoje taip pat nustatoma, kad, naudojant telekomunikacijų priemones, liudytoją galima apklausti ir tais atvejais, kai jis negali dalyvauti teismo posėdžio salėje arba jo atvykimas būtų siejamas su labai didelėmis išlaidomis ar sunkumais.

2005 m. balandžio 20 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. REC (2005) 9 valstybėms narėms „Dėl liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos“¹¹¹⁴ įtvirtintas būtinumas užtikrinti liudytojų ar asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugą ir konfi-

Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (85) 10 „Dėl Europos Konvencijos dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose praktinio taikymo teisminių pavedimų dėl telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos perėmimo“.

¹¹¹² Raimundas Jurka, Svetlana Melničenko, Irma Randakevičienė, *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje* (Vilnius: Eugrimas, 2006); 1995 m. rugsėjo 11 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (95) 13 valstybėms narėms „Dėl baudžiamojo proceso teisės problemų, susijusių su informacinėmis technologijomis“.

¹¹¹³ Recommendation No R (97) 13 Concerning intimidation of witnesses and the rights to the defense, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 10 September 1997, <https://rm.coe.int/16804c4a0f>

¹¹¹⁴ Raimundas Jurka, Svetlana Melničenko, Irma Randakevičienė, *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje* (Vilnius: Eugrimas, 2006); 2005 m. balandžio 20 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. REC (2005) 9 valstybėms narėms „Dėl liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos“.

dencialumą siekiant sukliudyti ypač nusikalstamoms organizacijoms, įskaitant teroristines, pasikėsinus sekti juos, o šių rekomendacijos¹⁷ punkte numatyta galimybė liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, parodymus parengiamajame tyrime fiksuoti garsinėmis ir vaizdinėmis priemonėmis. Tačiau galimybės taikyti vaizdo ryšio priemonės (ar kitokius būdus) buvo ribotos dėl tarptautiniuose dokumentuose aiškiai apibrėžtos taikymo srities, t. y. tiriant tarptautinį organizuotą nusikalstamumą.

3.3.2.2. Nuotolinio proceso apraiškos kai kurių Europos Sąjungos valstybių ir JAV baudžiamuosiuose procesuose iki pandemijos

Kai kuriose užsienio valstybėse (Norvegijoje, Austrijoje, JAV) nuotoliniu būdu (angl. *distance*) galima apklausti platesnį asmenų ratą, palyginti su Lietuvos BPK: apklausiant nepilnamečius, asmenis, kurie yra už valstybės ribų ir negali atvykti į teismo posėdį, įslaptintus ir saugomus liudytojus, asmenis, kuriems teisme galima padaryti neigiamą poveikį, ir pan.).¹¹¹⁵

Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus analitinėje apžvalgoje „Vaizdo konferencijų, telekonferencijų ar kitų informacinių ryšių technologijų naudojimas ikiteisminiame tyrime ir nagrinėjant bylas teisme“¹¹¹⁶, kurioje buvo apžvelgtos Austrija, JAV, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Šveicarija ir kitos valstybės, pažymėta, kad, pvz., Austrijos baudžiamojo proceso kodekse numatyti konkretūs ikiteisminio tyrimo veiksmai, kurie gali būti atlikti nuotoliniu būdu siekiant užtikrinti įtariamą teisę į vertimą, kai jis dalyvauja ikiteisminio tyrimo veiksmuose renkant įrodymus, jų metu jam konsultuojantis su gynėju vertimo paslauga gali būti suteikta nuotoliniu būdu (naudojant techninę vaizdo ir garso perdavimo įrangą), jei nėra galimybės tokios paslaugos suteikti tyrimo veiksmų atlikimo vietoje arba įtariamasis neturi savo asmeninio vertėjo; siekiant atlikti būtiną įtariamą ar liudytojo apklausą, o šių buvimo vieta yra už tyrimą atliekančios prokuratūros ar teismo apylinkės, išskyrus kai ekonomiškumo ar kitais atvejais būtų tikslinga liudytoją ar įtariamąjį pristatyti ir jų apklausą atlikti tyrimą

¹¹¹⁵ Linas Belevičius, Raimundas Jurka, „Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės“, *Jurisprudencija* 10 (100) (2007): 75–83.

¹¹¹⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

atliekančioje prokuratūroje ar teisme¹¹¹⁷; kai prokuratūrai prašant teismo leidimu atliekama ne teismo proceso metu įtariamojo, nukentėjusiojo, liudytojo apklausa, joje dalyvaujant kitiems proceso dalyviams, turintiems teisę užduoti klausimus, kai apklausiamieji yra ypač pažeidžiami¹¹¹⁸. Taip pat, siekiant užtikrinti ikiteisminio tyrimo sėkmę, prokuratūros prašymu apribojamos kitų proceso dalyvių ir jų atstovų dalyvavimo galimybės taip, kad jie ir jų atstovai dalyvautų apklausoje ir užduotų klausimus nuotoliniu būdu (taikant technines garso ir vaizdo perdavimo priemones). Nuotolinių priemonių naudojimas galimas ir siekiant sulaikytą asmenį teisme apklausti dėl suėmimo pagrįstumo, jei sulaikyto įtariamojo vieta yra pernelyg toli ir nėra galimybės jo pristatyti į teismą apklausti dėl suėmimo skyrimo pagrįstumo per 48 val. arba toks pristatymas pareikalautų neproporcingai didelių išlaidų, taip pat kai dėl įtariamojo ligos ar sužeidimo jis paguldomas į vietos ligoninę. Tokiu atveju Austrijos procesinis įstatymas suteikia teismui galimybę įtariamąjį apklausti ir paskelbti jam nutartį dėl suėmimo priemonės paskyrimo nuotoliniu būdu. Tačiau procesiniame įstatyme akcentuojama, kad sulaikytą asmenį apie jam taikytinos kardomosios priemonės suėmimo pagrįstumą nuotoliniu būdu galima apklausti išimtiniais atvejais – tik esant teisingumo ministro potvarkiui pandemijos atveju arba saugantis nuo Epidemijos įstatyme išvardytų ligų, apie kurias privaloma pranešti. Atitinkama tvarka taikytina ir sprendžiant klausimus dėl kardomosios priemonės suėmimo taikymo pratęsimo.¹¹¹⁹ Toks reguliavimas buvo numatytas iki pandemijos, todėl ištikus COVID-19 minėtos normos tapo itin aktualios.

Čekijos baudžiamojo proceso kodeksas¹¹²⁰ yra kiek lakoniškesnis, tačiau jame taip pat buvo numatytos (iki pandemijos) galimybės procesinius veiksmus atlikti nuotoliniu būdu. Minėto procesinio įstatymo III skyriaus „Tyrimo veiksmų baudžiamajame procese atlikimo bendrosios nuostatos“ 52 (a) straipsnyje įstatymų leidėjas nustato, kad siekiant apsaugoti asmenų teises, ypač atsižvelgiant į jų amžių ar sveikatos būklę, arba, jei to reikia dėl saugumo ar kitų svarbių priežasčių, baudžiamajame procese gali būti naudojama vaizdo ir garso perdavimo techninė – vaizdo konferencijų – įranga. Tačiau tokios įrangos taikymas nėra absoliutus. Čekijos procesinis įsta-

¹¹¹⁷ Code of Criminal Procedure of Austria, 153 (4) punktas, RIS – Code of Criminal Procedure 1975 – Federal Law consolidated, version of 16. 02. 2022, *bka.gv.at*.

¹¹¹⁸ Code of Criminal Procedure of Austria, 165 punktas.

¹¹¹⁹ Code of Criminal Procedure of Austria, 172–176 pnk..

¹¹²⁰ Code of Criminal Procedure of the Czech Republic, Czech Republic_CPC_1961_am2012_en.pdf, *legislationline.org*; Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

tymas numato, kad vaizdo ir garso perdavimo techninė įranga gali būti pasitelkiama tik tada, jei ją naudoti galima pagal atliekamo tyrimo veiksmo pobūdį ir jei tai yra techniškai įmanoma. Be to, Čekijos procesinio įstatymo 53 straipsnio 1 dalyje nustatyta bendra taisyklė, kad teismas, valstybinis kaltintojas, policijos pareigūnai gali priimti procesinius sprendimus ar atlikti procesinius veiksmus tik savo jurisdikcijoje. Tai reiškia, kad sprendimas naudoti garso ir vaizdo perdavimo techninę įrangą priimamas konkretaus pareigūno ir tik esant konkrečioms sąlygoms. Esant poreikiui atlikti procesinius veiksmus teritorijoje, kuri nepriskirtina konkretaus teismo, valstybės kaltintojo ar policijos įstaigos veikimo teritorijai, juos galima atlikti esant apylinkės teismo, valstybinio kaltintojo ar policijos įstaigos pareigūnų, kurių veiklos teritorijoje planuojama atlikti tyrimo veiksmus, leidimui arba naudojant vaizdo konferencijų įrangą. Nesant galimybės veiksmų atlikti naudojant vaizdo konferencijų įrangą, tyrimo veiksmai ne savo veikimo teritorijoje gali būti atliekami tik išimtiniais atvejais, kai jų atlikimas negali būti atidėtas arba tai būtina ikiteisminio tyrimo sėkmei užtikrinti.¹¹²¹

Galimybė atlikti atskirus proceso veiksmus per nuotolį iki pandemijos buvo įtvirtinta ir Estijos procesiniame įstatyme. Šiuo konkrečiu atveju tyrimo veiksmų atlikimas per nuotolį siejamas su baudžiamojo proceso ekonomiškumo principo įgyvendinimu ir liudytojo (ar nukentėjusiojo) teisių apsaugos užtikrinimu. Antai Estijos baudžiamojo proceso kodekso¹¹²² 69 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad jeigu yra būtina apsaugoti liudytoją ar nukentėjusįjį arba jeigu liudytojo ar nukentėjusiojo žodinė apklausa reikalauja nepagrįstai didelių išlaidų, tyrimą atliekantis pareigūnas gali organizuoti nuotolinę apklausą. Nuotolinė apklausa gali būti vykdoma dviem būdais – naudojant technines priemones, kai proceso dalyviai iš karto girdi ir mato liudytoją, duodantį parodymus ne teismo salėje, ne prokuratūroje ir ne ikiteisminio tyrimo įstaigoje. Tačiau klausimus liudytojui proceso dalyviai gali užduoti per tyrimo veiksmą atliekantį pareigūną ir atliekant apklausą telefonu, kai proceso dalyviai iš karto girdi liudytoją, duodantį parodymus ne teismo posėdžių salėje, ne prokuratūroje ir ne ikiteisminio tyrimo įstaigoje. Klausimus apklausiamam liudytojui galima užduoti per tyrimą atliekantį pareigūną. Tačiau procesinis įstatymas numato, kad telefoninė apklausa galima tik tuomet, jei su tokiu apklausos atlikimo būdu sutinka

¹¹²¹ Code of Criminal Procedure of the Czech Republic, Section 53, Czech Republic_CPC_1961_am2012_en.pdf, legislationline.org.

¹¹²² Code of Criminal Procedure Code of Criminal Procedure – Riigi Teataja; Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

apklausiamasis ir įtariamasis (ar kaltinamasis). Įtariamąjo (ar kaltinamojo) sutikimo nereikia, jei telefonu apklausiamas liudytojas, kuriam taikomas anonimiškumas. Ministro įsakymu gali būti nustatyti ir kiti specialūs reikalavimai nuotolinėms apklausoms.

Italijoje nuotolinių apklausų galimybė pirmą kartą buvo įvesta 1992 m., saugumo sumetamais, siekiant apklausti suimtus ar įkalinimo įstaigose laikomus mafijos narius. Vėliau atitinkamos nuostatos buvo išplėstos, tačiau jas naudoti galima teismo posėdžių metu. Svarbu paminėti, kad nuotolinių teismo procesų metu Italijoje buvo siekiama maksimaliai užtikrinti proceso dalyvių procesinių teisių garantijas, t. y. privalėjo būti nustatytas toks audiovizualinis ryšys, kad visi dalyviai galėtų vienas kitą matyti ir girdėti; gynėjui (jeigu jis nevyksta į įkalinimo įstaigą pas ginamąjį) suteikiama teisė konfidencialiai konsultuoti savo ginamąjį, esantį suėmimo ar įkalinimo vietoje, naudojantis specialiomis techninėmis priemonėmis.¹¹²³

Nuotolinio proceso apraiškų iki pandemijos galima rasti ir Latvijos baudžiamojo proceso kodekse. Jame įtvirtinta, kad proceso veiksmus atliekantis pareigūnas privalo pasirinkti tokius veiksmus, kurie garantuotų greitesnį ir ekonomiškesnį baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą. Techninės priemonės (vaizdo ar telekonferencija) gali būti naudojamos, jei to reikalauja proceso ar teisingumo interesai.¹¹²⁴

Pagal Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksą¹¹²⁵ iki pandemijos nuotoliniu būdu buvo galima apklausti liudytojus, ekspertus, nepilnamečius iki 15 metų, pvz., smurtinių nusikaltimų bylose, kai kaltinamojo ir nukentėjusiojo buvimas vienoje patalpoje gali neigiamai paveikti nepilnamečio nukentėjusiojo psichinę būklę arba trukdyti nepilnamečiui duoti parodymus (BPK 185(b) straipsnis). Taip pat numatyta, kad nuotoliniu būdu turi būti atliekama nukentėjusiojo pakartotinė apklausa lytinių nusikaltimų bylose dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, jei nukentėjusysis pageidauja būti apklausiamas nuotoliniu būdu, ir kai pripažįstama, kad fizinis kaltinamojo dalyvavimas vykdant apklausą gali trukdyti nukentėjusiajam duoti parodymus ar neigiamai paveikti jo psichinę būklę (BPK 185(c) straipsnis). Kovos su COVID-19 kontekste Lenkijoje taip pat buvo svarstomos galimybės labiau išplėsti elektroninių

¹¹²³ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

¹¹²⁴ Kriminālprocesa likums, *likumi.lv*; Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

¹¹²⁵ Kodeks postępowania karnego Akt prawny, *sejm.gov.pl*; Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

priemonių, leidžiančių tiesiogiai perduoti garsą ir vaizdą, taikymą baudžiamajame procese, buvo siūloma įvesti elektroninį (nuotolinį) baudžiamųjų bylų nagrinėjimą. Toks nagrinėjimas galėtų vykti šalių, gynėjo ar nukentėjusiojo atstovo prašymu ir apimti daugelį procesinių veiksmų. Kartu būtų numatytos tam tikros išimties, pavyzdžiui, užtikrinant, kad fiziškai procese kai kuriais atvejais turėtų dalyvauti kaltinamasis.¹¹²⁶ Dauguma šių pasiūlymų tyrimo užbaigimo metu (2021 m. gruodžio 31 d.) jau yra priimti, bet jie labiau susiję ne su ikiteisminiu tyrimu, o su bylos nagrinėjimu teisme. Pavyzdžiui, Lenkijos BPK 374 str. 2–8 d. numatyta teisė teismui leisti kaltinamajam dalyvauti teismo posėdyje naudojant technines priemones, jeigu tam netrukdo techninės priežastys. Tokiu atveju vaizdas ir garsas turi būti transliuojami tiesiogiai. Procesinis įstatymas numato, kad gynėjas turi dalyvauti kartu su kaltinamuoju (t. y. kaltinamojo buvimo vietoje), tačiau jei tokios galimybės nėra, gynėjo prašymu daroma teismo posėdžio pertrauka, suteikiant pastarajam galimybę telefonu susisiekti su ginamuoju.¹¹²⁷

Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse iki pandemijos taip pat buvo numatyta galimybė taikyti nuotolines priemones apklausiant liudytojus¹¹²⁸, ekspertus, jei visos proceso šalys sutinka, tuomet teismo procese per nuotolį gali dalyvauti kaltinamasis, jei jis yra sulaikytas¹¹²⁹. Nuotoliniai veiksmai gali būti atlikti apklausiant ar tardant asmenį, kuris sulaikytas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi; išankstiniame įrodinėjimo procese (pranc. *débat contradictoire préalable*) (rungimosi principas) prieš skiriant suėmimą asmeniui, sulaikytam dėl kitų priežasčių; išankstiniame įrodinėjimo procese dėl ikiteisminio sulaikymo termino pratęsimo; posėdžiuose, susijusiuose su ikiteisminiu sulaikymu, kaltinamojo apklausomis sulaikymo kameroje ar bylos nagrinėjimu teisme; kai kaltinamąjį apklausia prisiekusiųjų teismo pirmininkas pagal kodekso 272 straipsnio nuostatas; apklausiant kaltinamąjį policijos teisme (pranc. *le tribunal de police*), jei šis asmuo sulaikytas dėl kitų priežasčių; kai prokuroras ar generalinis prokuroras sulaikyto asmens apklausą vykdo pagal arešto orderį, Europos arešto orderį, laikino sulaikymo prašymą, ekstradicijos prašymą, pagal prašymą paleisti į laisvę ir kt.¹¹³⁰ Nuotolinių priemonių taikymas Prancūzijos

¹¹²⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyriaus 2020 m. birželio 5 d. analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

¹¹²⁷ 374 str. „Kaltinamojo dalyvavimas teisme; nuotolinis dalyvavimas teisme“, Baudžiamojo proceso kodeksas. OL 2021.534 t. OpenLEX.

¹¹²⁸ Code of Criminal Procedure of France, 308 str., https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/2006/code_of_criminal_procedure_en_html/France_Code_of_criminal_procedure_EN.pdf.

¹¹²⁹ Code of Criminal Procedure of France, 706–771 str.

¹¹³⁰ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimo skyri-

baudžiamajame procese grindžiamos būtinumu užtikrinti tinkamą teisingumą.

Kaip matyti, ES valstybių narių baudžiamojo proceso įstatymuose buvęs ir esamas baudžiamojo proceso tyrimo veiksmų atlikimas per nuotolį, naudojant garso ir vaizdo įrangą, buvo galimas ir iki pandemijos, iš esmės siekiant kelių bendrų tikslų: garantuoti ekonomišką procesą bei apsaugoti liudytojo ir nukentėjusiojo interesus.

Iki pandemijos JAV vaizdo konferencijos, kaip tyrimo veiksmų atlikimo formos, buvo naudojamos itin retai, nagrinėjant konkrečias baudžiamąsias bylas. Buvo taikoma bendra privaloma taisyklė, kad kaltinamasis privalo būti teismo posėdžio salėje, kai pirmą kartą atvesdinamas į teismą ar jam pateikiami kaltinimai. Pirmą kartą baudžiamojo proceso istorijoje 1972 m. Ilinojaus valstijos teismas nagrinėjo užstato paskyrimo klausimą per vaizdo skambutį. Nuo to laiko nuotolinės priemonės (būtent vaizdo konferencijos) baudžiamajame procese pradėtos plačiau taikyti, pvz., kai pradinėje proceso stadijoje sprendžiamas pareikštų kaltinimų pagrįstumas, sprendžiant suėmimo klausimus. Kai kurioms konstitucinėms teisėms užtikrinti (pvz., teisė būti atstovaujamam, apklausti liudytojus, teisė į viešą procesą, teisė dalyvauti savo gynyboje) organizuojami procesai pasitelkiant vaizdą transliuojančias priemones.¹¹³¹ 1990 m. JAV Aukščiausiasis Teismas pirmą kartą nagrinėjo liudytojo apklausos vaizdo įrašo panaudojimo baudžiamajame procese konstitucingumo klausimą. Teismo sprendime *Maryland v. Crag* Aukščiausiojo Teismo teisėjas O'Connoras pažymėjo, kad baudžiamajame procese leidžiama naudoti vienos krypties uždaros grandininės televizijos (angl. *one-way, closed-circuit television*) įrašą, tiriant nukentėjusiųjų nuo seksualinės prievartos vaikų parodymus.¹¹³²

Paminėtina ir tai, kad, prasidėjus pandemijai 2020 m. kovą ir JAV Kongresui priėmus Koronaviruso paramos, priemonių ir ekonomikos saugumo (CARES) įstatymą, galimybės taikyti nuotolinius veiksmus išplito. Nuotolinius veiksmus tapo galima atlikti reiškiant kaltinimus, pirmą kartą stojant prieš teismą, svarstant probacijos ir prižiūravimo režimo sąlygų atšaukimą.¹¹³³ Praplėtus nuotolinių veiksmų taikymo galimybę, tarp JAV mokslininkų ir praktikų pradėta plačiai diskutuoti dėl galimybės

aus analitinė apžvalga, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23058.

¹¹³¹ Jenia I. Turner, „Remote Criminal Justice“, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3699045; Deniz Ariturk ir kt., „Virtual Criminal Courts“, *The University of Chicago Law Review Online*, <https://lawreviewblog.uchicago.edu/2020/11/16/covid-ariturk/>.

¹¹³² „The Practical and Constitutional Issues with Virtual Jury Trials in Criminal Cases“, <https://www.americanbar.org/groups/litigation/committees/criminal/articles/2021/spring2021-practical-and-constitutional-issues-with-virtual-jury-trials-in-criminal-cases/>.

¹¹³³ Jenia I Turner, „Remote Criminal Justice“, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3699045.

taikyti nuotolinį prisiekusiųjų teismą, kokie reikalavimai turėtų būti keliami prisiekusiesiems, kaip užtikrinti sąžiningą procesą, išspręsti organizacinius aspektus ir pan.¹¹³⁴ Pavyzdiniu reikalavimų prisiekusiesiems rinkiniu laikoma byla *Strauder v. West Virginia* (1889 m.), kurioje JAV Aukščiausiasis Teismas pripažino kaltinamojo konstitucinę teisę į nešališką prisiekusiųjų teismą, kuris būtų sudarytas iš kaltinamojo bendraamžių, kaimynų ar asmenų, turinčių tokį pat statusą visuomenėje kaip ir kaltinamasis. Tačiau praktinis tokios teisės įgyvendinimas yra pakankamai sudėtingas dėl skaitmeninės atskirties (angl. *digital divide*), nes, statistiniais duomenimis, „<...> trys iš dešimties suaugusiųjų (29 proc.), kurių namų ūkio pajamos yra mažesnės nei 30 000 JAV dolerių per metus, neturi išmaniojo telefono. Daugiau nei keturi iš dešimties neturi namų plačiajuosčio ryšio paslaugų (44 proc.) ar tradicinio kompiuterio (46 proc.), o dauguma mažesnes pajamas gaunančių amerikiečių – ir planšetinio kompiuterio <...>“¹¹³⁵. JAV baudžiamajame procese nuotolinių veiksmų atlikimo ratas yra platesnis, tačiau drauge keliamos, manytina, labai pagrįstos diskusijos dėl techninių nuotolinių procesų aspektų.

3.3.2.3. Nuotolinio ikiteisminio tyrimo ištakos ir galimybės Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse

Pirmą kartą galimybė apskritai naudoti garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemones Lietuvos BPK atsirado 2000 m. vasario 15 d. įstatymu pakeitus 1961 m. BPK 266 straipsnį.¹¹³⁶ Galimybė naudoti vaizdo ir garso nuotolinio perdavimo priemones buvo numatyta ir galiojančiame Lietuvos BPK. Tačiau BPK¹¹³⁷ gana konservatyviai reglamentavo techninių priemonių panaudojimą, tokias galimybes suteikiant,

¹¹³⁴ „The Practical and Constitutional Issues with Virtual Jury Trials in Criminal Cases“, <https://www.americanbar.org/groups/litigation/committees/criminal/articles/2021/spring2021-practical-and-constitutional-issues-with-virtual-jury-trials-in-criminal-cases/>.

¹¹³⁵ „The Practical and Constitutional Issues with Virtual Jury Trials in Criminal Cases“, <https://www.americanbar.org/groups/litigation/committees/criminal/articles/2021/spring2021-practical-and-constitutional-issues-with-virtual-jury-trials-in-criminal-cases/>; *Strauder v. West Virginia*, Supreme Court, US Law, Legal Information Institute, cornell.edu.

¹¹³⁶ Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. vasario 15 d. įstatymas Nr. VIII-1542 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 264, 266, 283, 368, 378 straipsnių papildymo, 369 (1) straipsnio pakeitimo bei kodekso papildymo 401 (1) straipsniu ir tryliktoju skyriumi“, TAIS, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.96440>.

¹¹³⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/asr>.

kai apklausiami liudytojai ir nukentėjusieji, kuriems taikomas anonimiškumas.

Pagal galiojančias BPK nuostatas, dar iki pandemijos pradžios, per garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonės galima buvo užtikrinti vertėjo dalyvavimą procese (BPK 43 str.), suimtojo dalyvavimą teismo posėdyje, kai sprendžiami su kardomąja priemone – suėmimu susiję klausimai (BPK 127 str. 6 d., 130 str. 1 d., 233 str. 5 d.), atlikti tyrimo veiksmus (BPK 179 str. 3 d.), apklausti liudytoją, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės, taip pat liudytoją, kuris dėl kitų priežasčių negali atvykti į apklausą (BPK 183 str. 4 d., 279 str. 6 d., 282 str. 4 d.), apklausti įtariamąjį, kuris negali atvykti į apklausą arba yra laikomas areštinėje, kardomojo kalinimo ar pataisos įstaigoje (BPK 188 str. 7 d., BPK 189 str. 6 d.), kaltinamojo, kuris negali atvykti į teismą, kuriame nagrinėjama byla, arba kuris yra laikomas areštinėje, kardomojo kalinimo ar pataisos įstaigoje dalyvavimą procese (BPK 246 str. 1 d.), apklausti ekspertą (BPK 285 str., 286 str. 5 d.), nuteistojo, išteisintojo, asmens, kuriam byla nutraukta, taip pat asmens, kuriam paskirtos ar nepaskirtos priverčiamosios medicinos priemonės, dalyvavimą nagrinėjant kasacinę bylą (BPK 375 str. 4 d.). Tačiau sisteminė BPK nuostatų analizė leidžia pagrįstai teigti, jog toks teisinis reguliavimas yra pakankamai fragmentiškas ir neišsamus. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, jog iki galo nėra sukurtas nuotolinių priemonių panaudojimo mechanizmas, neišspręsti techniniai ir organizaciniai klausimai.

Ikiteisminio tyrimo stadijoje esamas įstatyminio reguliavimo spragas buvo bandoma šalinti Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro priimtomis rekomendacijomis. Antai 2016 m. gegužės 6 d. Lietuvos generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-116 „Dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo“¹¹³⁸, kuriuo buvo pakeistas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-351 „Dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonių naudojimo atliekant apklausą ikiteisminio tyrimo metu patvirtinimo“, nustatyta, kad nuotolinę apklausą turi teisę inicijuoti ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, ikiteisminį tyrimą organizuojantis ir jam vadovaujantis prokuroras. Tačiau rekomendacijose nėra nurodyti atvejai, kai nuotolinės apklausos gali būti inicijuotos. Be to, nuotolinės apklausos įmanomos tik liudytojui ar nukentėjusiajam atvykus į konkrečią instituciją, kurioje vyks apklausa:

¹¹³⁸ 2016 m. gegužės 6 d. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas Nr. I-116 „Dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo“, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b070ae1015b411e-6a23dfca0984f2ff9>.

„<...> Jeigu apklausa atliekama pirmą kartą, proceso veiksmą atliekantis pareigūnas užpildo asmens duomenų pažymą, išaiškina liudytojui (nukentėjusiajam) jo teises ir pareigas, išpėja dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Prašomosios institucijos paskirtas atsakingas asmuo arba apklausos iniciatoriaus atstovas pateikia liudytojui (nukentėjusiajam) patvirtintos formos protokolą, kurį šis pasirašo. <...> Jeigu liudytojas (nukentėjusysis) jau buvo apklaustas, jam primenamos jo teisės ir pareigos <...>.“

Rekomendacijose taip pat nustatyta: „<...> Baigus apklausą, proceso veiksmą atlikęs asmuo paskelbia apklausos protokolo turinį, apklausiamas asmuo turi teisę paprašyti, kad protokole būtų įrašyti atitinkami pakeitimai, pataisymai ir papildymai. <...> Liudytojo apklausos protokolą pasirašo proceso veiksmą atlikęs asmuo ir protokolą surašęs asmuo. Protokole paprastai pasirašo visi iniciatoriaus buvimo vietoje apklausoje dalyvavę asmenys <...>.“ Tačiau manytina, kad apklausos protokolo perskaitymas neužtikrina liudytojo ar nukentėjusio teisės susipažinti su apklausos protokolais, daryti jame įrašus ir pan. visiško realizavimo, nes teksto suvokimas, kai šis yra perskaitomas kito asmens ir skaitant pačiam, skiriasi, galutinio apklausos teksto asmuo nežino, protokolo nepasirašo, tad netenka galimybės įsitikinti daromų įrašų ar jo duotų parodymų užfiksavimo tikslumu, nes gali būti nedaromas liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos garso ar vaizdo įrašas.

Kalbant apie įtariamojo apklausą, apklausos garso ir vaizdo įrašas gali būti (pabraukta autorių) daromas įtariamojo ar jo gynėjo prašymu. Tačiau galutinis sprendimas dėl garso ir vaizdo įrašų darymo priklauso nuo apklausą organizuojančio subjekto.

Šios rekomendacijos taip pat numato galimybes atlikti nuotolines nepilnamečių, asmenų, turinčių specialiųjų poreikių, esančių užsienyje, apklausas. Tačiau nerekomenduojama apklausti garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis liudytoją, kuriam taikomas anonimiškumas (Rekomendacijų 49 punktą). Viena vertus, pritartina Rekomendacijų 49 punkte įtvirtintai nuostatai, kai apklausą atlieka ikiteisminio tyrimo subjektas. Tokiu atveju ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas privalo įsitikinti liudytojo tapatybe, jo duodamų parodymų teisingumu. Kita vertus, esant minėtai nuostatai gali kilti sunkumų įgyvendinant įtariamojo teisę užduoti klausimus kaltinimo liudytojams ikiteisminio tyrimo stadijoje.

EŽTT pripažįsta, kad kaltinamojo teisė užduoti klausimus yra fundamentali, susijusi su rungtyniškumu, sąžiningu (teisingu) procesu, jos niekuo pakeisti nega-

lima.¹¹³⁹ Tokią teisę kaltinamajam garantuoja Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punktas, kuriame numatyta, kad kaltinamasis turi teisę pats apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę reikalauti, kad tie liudytojai būtų apklausti. Iš tokios kaltinamojo teisės kyla valstybės pareiga užtikrinti, kad kaltinimui pagrįsti reikalingus parodymus duodantis asmuo būtų iškvieistas į teismo posėdį.

EŽTT negausioje jurisprudencijoje garso ir vaizdo priemonių naudojimas procese pripažįstamas leistinu ir dažniausiai vertinamas per įtariamojo (kaltinamojo) teisių užtikrinimo prizmę, t. y. ar garantuojama teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams.

Byloje *Bocos – Cuesta v. the Netherlands*¹¹⁴⁰ EŽTT pažymėjo, kad svarbiausia, jog kaltininkui būtų suteikta galimybė tiesiogiai ginčyti kaltinimo liudytojų parodymus, o pasirinkta forma, t. y. ar pačiam juos apklausti, tiesiogiai stebint, kaip liudytojai duoda parodymus, ar per vaizdo ir garso įrangą, ar naudojant užsklandą ir pan., nėra taip svarbu ir nesukelia EŽTK 6 straipsnio pažeidimo.

2013 m. gruodžio 19 d. EŽTT sprendime *Rosin prieš Estiją*¹¹⁴¹ konstatuotas EŽTK 6 straipsnio 1 ir 3 dalių pažeidimas, nes nacionaliniai teismai, net ir siekdami užtikrinti nepilnamečio vaiko, nukentėjusio nuo seksualinio nusikaltimo, interesus, siekdami apsaugoti jį nuo antrinės viktimizacijos ir žalos emocinei sveikatai, tačiau nesant ekspertų psichologų išvadai dėl vaiko duotų ir vaizdo bei garso įrašymo priemonėmis užfiksuotų parodymų patikimumo, nesudarė kaltinamajam galimybės patikrinti nukentėjusiojo vaiko parodymų, apklausti ekspertų, raštu pateikusių išvadas dėl nukentėjusiojo vaiko negalėjimo dalyvauti teismo posėdyje, o apsiribojo tik vaikų apklausų vaizdo ir garso įrašo peržiūra teisiamojo posėdžio metu. Vaikų šeimos narių ar su jais po nusikalstamų veiksmų atlikimo bendravusių asmenų apklausas EŽTT pripažino kaltinamojo netiesiogine galimybe patikrinti apklaustų vaikų parodymų patikimumą bei nepakankama sąžiningam procesui garantuoti. Atsižvelgiant į tai, nacionalinio teismo veiksmai lėmė kaltinamojo teisės į teisingą procesą pažeidimą.

Taigi manytina, jog Rekomendacijų 49 punkto formuluotės dalis dėl anonimiinių liudytojų apklausos nenaudojant (siūlant nenaudoti) garso ir vaizdo priemonių ikiteisminio tyrimo metu, vertinant per įtariamojo teisių prizmę, neatitinka BPK imperatyvų ir EŽTT jurisprudencijos.

¹¹³⁹ Pvz., *Rachdad v. France*, no. 71846/01, judgment of 13 November 2003; *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC] nos. 26766/05 and 22228/06 judgment of 15 February 2011.

¹¹⁴⁰ *Bocos – Cuesta v. the Netherlands*, no. 54789/00 judgment of 10 February 2006.

¹¹⁴¹ *Rosin v. Estonia*, no 26540/08, judgment of 19 December 2013.

3.3.3. Ikteisminio tyrimo pokyčiai Lietuvoje COVID-19 sąlygomis

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje akcentuojama valstybės pareiga imtis tinkamų veiksmų, kad būtų užkirstas kelias nusikaltimams. Priešingu atveju „<...> būtų griauamas pasitikėjimas valstybės valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai, įvairiems socialiniams institutams. Todėl pagal Konstituciją valstybė – visos visuomenės organizacija, privalanti garantuoti viešąjį interesą, turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams, ribojančių bei mažinančių nusikalstamumą <...> Valstybės nustatytos ir taikomos priemonės, užkertančios kelią nusikaltimams, ribojančios bei mažinančios nusikalstamumą, turi būti veiksmingos <...> Asmens ir visuomenės apsaugai ir gynimui nuo nusikalstamų kėsinių skirti ištekliai (materialiniai, žmogiškieji ir kt.) turi būti skirstomi ir naudojami racionaliai <...>“¹¹⁴². Taigi šiuo nutarimu apibrėžiamas proceso ir jame naudojamų priemonių ekonomiškumas. O proceso ekonomija ir greitumas, ypač pandemijos sąlygomis, tampa vienu iš pagrindų naudoti technines vaizdo ir garso priemones ikteisminio tyrimo stadijoje.

Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad privalu sudaryti teises prielaidas ne tik greitai bei ekonomiškai atskleisti ir ištirti nusikalstamas veikas, teisingai nubausti nusikalstamas veikas padariusius asmenis, bet ir užtikrinti teises prielaidas, „<...> kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Būtina siekti, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga, taip pat kad nebūtų nepagrįstai suvaržytos asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, teisės. Baudžiamojo proceso teisinis reglamentavimas neturi sudaryti prielaidų vilkinti nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo, taip pat prielaidų baudžiamojo proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis. Kitaip pasunkėtų valstybės konstitucinės priedermės teisėtomis priemonėmis užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą, konstitucinėmis vertybėmis grindžiamą teisinę tvarką įgyvendinimas <...>“¹¹⁴³.

¹¹⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta340/content>.

¹¹⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio 4 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“, TAIS, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/>

Šiems tikslams pasiekti valstybė turi taip sureguliuoti baudžiamojo proceso santykius, kad būtų paisoma Konstitucijoje įtvirtintų ikiteisminio tyrimo, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisme, valstybinio kaltinimo palaikymo baudžiamosiose bylose institutų. Kaip tik šie institutai ir lemia bendrąją konstitucinį baudžiamojo proceso modelį, pagal kurį „<...> ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamojo proceso etapai; per ikiteisminį tyrimą yra renkama ir vertinama informacija, reikalinga tam, kad būtų galima nuspręsti, ar turi būti tęsiamas ikiteisminis tyrimas ir ar jį pabaigus baudžiamoji byla turi būti perduodama teismui, taip pat tam, kad būtų galima baudžiamąją bylą nagrinėti teisme ir ją teisingai išspręsti; valstybinis kaltinimas yra palaikomas nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme<...>“¹¹⁴⁴.

Taigi akivaizdu, kad ikiteisminiam tyrimui išskirta ypatinga vieta baudžiamajame procese. Būtent nuo ikiteisminio tyrimo (ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo pagrįstumo, gautų duomenų teisėtumo ir patikimumo ir pan.) kokybės priklauso baudžiamojo proceso tikslų ir paskirties įgyvendinimas.

Šiuo konkrečiu atveju svarbu pažymėti, kad ikiteisminio tyrimo atlikimas BPK yra griežtai reglamentuotas. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad net įsisiautėjusi pandemija neturėtų daryti poveikio šiam veiksmui. Įstatymų leidėjas BPK detalai ir nuosekliai įvardijo ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir pabaigimo pagrindus, ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo bendrąsias ir specialiąsias sąlygas, jų metu gautų duomenų fiksavimo taisykles, ikiteisminio tyrimo subjektų ir dalyvių procesines garantijas, ikiteisminio tyrimo terminus. Nesant procesinio įstatymo pakeitimų, baudžiamasis procesas turėtų būti atliekamas pagal BPK, galiojantį veiksmų atlikimo metu. BPK 4 str. imperatyviai įtvirtinta, kad nesvarbu, kur padaryta nusikalstama veika, baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikoje vyksta pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą. Tačiau Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m.

TAIS.396180?jfwid=rivwzvvpvg.

¹¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta193>.

lapkričio 4 d. nutarimu Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ nustatyti apribojimai ir draudimai lėmė „neįstatyminius“ ikiteisminio tyrimo atlikimo tvarkos pakeitimus. Todėl baudžiamosios valdžios (ikiteisminio tyrimo subjektų) procesinis elgesys vertintinas tik konkretaus procesinio veiksmo, reglamentuoto BPK, pasirinktos atlikimo formos kontekste.

Antai Lietuvos policijos generalinio komisaro 2021 m. kovo 13 d. nurodymo „Dėl policijos įstaigų darbo organizavimo valstybės lygio ekstremalios situacijos paskelbimo metu“ 1.13.3. papunktyje sakoma, kad privalu „<...> riboti ikiteisminio tyrimo procesinių veiksmų atlikimą tiesioginio kontakto su asmenimis būdu, išskyrus tuos atvejus, kai šiuos veiksmus būtina atlikti nedelsiant (jeigu jų neatlikimu nedelsiant gali būti pakenkta tyrimo sėkmei). Esant poreikiui proceso dalyvį apklausti, apklausą vykdyti telefonu, rezultatus fiksuoti tarnybiniame pranešime (esant galimybei daryti garso įrašą). Kai yra būtinybė atlikti kontaktinę apklausą (ar kitą procesinį veiksmą), privaloma šiuos veiksmus atlikti apklausos kambariuose, laikantis saugomo atstumo <...>“.

Suprantamas policijos generalinio komisaro siekis užtikrinti saugias ir sveikas pareigūnų, valstybės tarnautojų ir kitų darbuotojų darbo sąlygas policijos įstaigose. Tačiau šiuo konkrečiu atveju, tiek reguliuojant pandemiją (ar kokią nors kitą ateityje galinčią atsirasti nepaprastąją padėtį), tiek vertinant siūlomą reguliavimą, identifiukuotos kelios problemos.

Pirma, atsiranda kolizija tarp BPK normų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams privalomo vadovo nurodymo. Teisinio reguliavimo prasme tokio prieštaravimo net negalėtų kilti, bet praktiniame darbe jis realiai egzistuoja. Antai didžioji dalis ikiteisminio tyrimo veiksmų, reglamentuotų BPK, atliekami tiesioginio kontakto su asmenimis būdu (pvz., BPK 190 straipsnis – akistata, BPK 191 straipsnis – parodymas atpažinti, BPK 197 straipsnis – eksperimentas ir pan.). Šių veiksmų atlikimo tikslingumą ir būtinumą nulemia nusikalstamos veikos tyrimo aplinkybės, faktinio pagrindo buvimas. Pagaliau pasirinkta tyrimo strategija lemia, kada ir kokį procesinį veiksmą tikslinga atlikti.

Be to, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 2 d. įsakyme Nr. I-139 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymo Nr. I-40 „Dėl rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“¹¹⁴⁵ yra įtvirtinta

¹¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 2 d. įsakymas Nr. I-139 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymo Nr. I-40 „Dėl rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/94b11140096411e5b0d3e1beb7dd5516>.

asmeninė ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno atsakomybė už proceso veiksmų kokybišką ir laiku atlikimą. Priimdamas sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo vadovautis ikiteisminio tyrimo teisėtumo ir teisingumo, asmeninės atsakomybės, kokybės, veiksmų planavimo ir operatyvumo reikalavimais, protingumo, ekonomiškumo ir kitais bendraisiais baudžiamojo proceso principais. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas taip pat privalo atlikti visus reikiamus proceso veiksmus ir išnaudoti visas galimybes nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį (tai, kad nėra rašytinio ar žodinio prokuroro nurodymo, neatleidžia ikiteisminio tyrimo pareigūno nuo šios pareigos); atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą per trumpiausią laiką, stengiantis, kad sudėtingų bylų tyrimas trukėtų ne ilgiau kaip 6 mėnesius nuo pirmosios įtariamojo apklausos (planuoti tyrimo veiksmus, numatant realius jų atlikimo terminus, organizuoti darbą atsižvelgiant į turimų ikiteisminių tyrimų prioritetus ir kt.), o esant sąlygoms taikyti supaprastintą baudžiamąjį procesą apie tai informuoti ikiteisminį tyrimą kontroliuojantį prokurorą. Be kitų nustatytų pareigų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo nedelsdamas informuoti ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovą ir prokurorą apie tyrimo metu kylančias problemas, trukdančias pasiekti ikiteisminio tyrimo tikslus, taip pat pranešti prokurorui apie būtinybę taikyti BPK 163 straipsnio 1 dalyje numatytas prievartos priemones proceso dalyviams ar kitiems asmenims, nevykdantiems pareigūno nurodymų.

Minėto nurodymo 1.13.3 papunktyje ikiteisminio tyrimo atlikimas ribojamas, išskyrus atvejus, kai veiksmus būtina atlikti nedelsiant. Tačiau procesinis įstatymas, taip pat ir policijos generalinio komisaro minėtas nurodymas nenumato atvejų, kai tyrimo veiksmai turi būti atlikti nedelsiant. Palyginus minėtą policijos generalinio komisaro nurodymą, generalinio prokuroro įsakymu patvirtintas rekomendacijas, kurios ikiteisminio tyrimo subjektams yra privalomos, BPK nuostatas (pvz., BPK 164 straipsnyje nustatyta, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras), akivaizdu, kad juose ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimas grindžiamas proceso greitumo, protingumo, ekonomiškumo ir kitais principais, o ne skubotumo kriterijumi.

„Sėkmingo ikiteisminio tyrimo“ sąvoka taip pat nesuteikia aiškumo. Ikiteisminis tyrimas gali būti laikomas sėkmingu, kai yra užbaigtas ir rašomas kaltinamasis aktas (BPK 218 straipsnis) arba jei jis nutrauktas (BPK 212 straipsnis). Atliekant atskirus pavienius ikiteisminio tyrimo veiksmus sunku nuspręsti ir nustatyti jų priežastinį ryšį su ikiteisminio tyrimo sėkme. Todėl toks reguliavimas ir bandymas organizuoti ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbą stokoja logikos ir prieštarauja pama-

tiniam procesui principams.

Antra, identifiкуotina ikiteisminio tyrimo metu gautų duomenų patikimumo problema. BPK 182 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad asmuo į apklausą kviečiamas šaukimu. To paties straipsnio antrojoje dalyje yra įtvirtinta galimybė į apklausą asmenį kviesti telefonu ar kitais būdais, tačiau už neatvykimą negali būti taikomos BPK 163 straipsnyje nustatytos procesinės prievartos priemonės. Lingvistinis šio straipsnio dispozicijos aiškinimas leidžia pagrįstai teigti, kad apklausa ikiteisminio tyrimo metu atliekama kontaktiniu būdu, t. y. asmuo privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną. Minėtame policijos generalinio komisaro nurodymo 1.13.3 papunktyje šaukimo į apklausą stadiją yra eliminuojama, nurodžius ikiteisminio tyrimo pareigūnui apklausą atlikti telefonu (ir dar esant neaiškiems pagrindams, kurie nustatomi „pagal poreikį“). Šaukimo į apklausą stadijos eliminavimas gali lemti ir dar vieną procesinę pažeidimą. Antai pagal BPK 21 straipsnį, kuriame išvardyti tapimo įtariamuoju pagrindai, asmuo įtariamojo procesinę teisinę statusą gali įgyti, kai yra šaukiamas į apklausą. Tačiau šiuo konkrečiu atveju šaukiant į apklausą asmenį telefonu susiduriama su tapatybės identifikavimu. Viena vertus, į skambutį atsiliepęs asmuo negali būti tikras, ar kitokiais būdais patikrinti skambinančiojo asmens tapatybės ir įsitikinti, ar skambinantis iš tiesu yra policijos pareigūnas.. Kita vertus, skambinantysis negali telefonu įsitikinti, kad kalba būtent su tuo asmeniu, kurį norima kviesti į apklausą. Todėl toks „šaukimas“ negali nulemti teisinio procesinio statuso suteikimo asmeniui. Atitinkamai ši identifikavimo problema išlieka ir atliekant apklausą telefonu.

Be to, vykdant telefonines apklausas gali būti pažeidžiamos proceso dalyvių teisės į atstovavimą arba gynybą. Tiek įtariamasis turi teisę, kad jo apklausoje dalyvautų gynėjas, tiek liudytojas ar nukentėjęsysis turi teisę, kad apklausoje dalyvautų atstovas. Šių procesinių garantijų atliekant telefonines apklausas užtikrinti neįmanoma. Pasitaiko nuomonių, kad gynybos kokybė, teikiant konsultaciją teismo posėdžio salėje per nuotoline garso ir vaizdo perdavimo priemones ir teikiant konsultaciją gyvo susitikimo metu, esmingai gali skirtis.¹¹⁴⁶ Tai nulemia gynėjo praktinė patirtis. Iš dalies tokiai nuomonei galima pritarti, raštingumas informacinių technologijų srityje yra svarbus. Tačiau esama ir kitų problemų teisės į gynybą įgyvendinimo srityje – laiko trūkumas suteikti kvalifikuotą konsultaciją ir „paruošti“ ginamąjį asmenį procesiniam veiksmui atlikti, jei asmuo yra sulaikytas ar suimtas. Antai, pvz.,

¹¹⁴⁶ Camille Gourdet ir kt., „Court Appearances in Criminal Proceedings Through Telepresence“, 2020, p. 1–32, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3222.html.

sprendžiant kardamosios priemonės suėmimo taikymo pratęsimo klausimą, gynėjui būnant teismo posėdžio salėje, o įtariamajam dalyvaujant nuotoliniu būdu (arba atvirkščiai), nuotolinis procesas prasideda, kai jo organizatorius – teismas – „įleidžia“ į virtualų teismo posėdžio kambarį, t. y. įtariamasis garso ir vaizdo kontaktą su gynėju gali turėti tik prasidėjus teismo posėdžiui. Šios mokslo studijos dalies autorei pandemijos metu teko susidurti su situacija, kai „nepatogų“ proceso dalyvų (gynėjų) teismas tiesiog „išjungia“ (angl. *mute*).

Trečia galima problema yra proceso dalyvių teisių ir pareigų išaiškinimas.

BPK 45 straipsnyje įtvirtinta ikiteisminio tyrimo pareigūno (taip pat prokuroro ir teisėjo) pareiga išaiškinti proceso dalyviams procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. BPK 46 straipsnis proceso dalyviams aiškinamų teisių ratą praplečia ir įpareigoja ikiteisminio tyrimo subjektus išaiškinti pažeistų teisių atkūrimo ar žalos atlyginimo tvarką dėl neteisėto sulaikymo ar suėmimo nutraukus procesą dėl to, kad nėra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties, taip pat teisę gauti kompensaciją pagal Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymą. Procesinių teisių išaiškinimo faktas patvirtinamas asmens parašu atitinkamame teisių išaiškinimo protokole. Telefoninės apklausos metu teisių išaiškinimo svarba yra ignoruojama, o tai kelia pagrįstų abejonių dėl sąžiningo proceso.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymi, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, „<...> privalėdamas išaiškinti įtariamajam šias teises ir užtikrinti galimybę jomis naudotis (BPK 45 straipsnis), užuot vykdęs procesinę pareigą, pateikė prašymus įtariamajam, kad šis duotų teisingus parodymus, nurodydamas, kad įtarime nurodyto nusikaltimo faktas yra akivaizdus, taip duodamas suprasti, kokie parodymai, jo manymu, būtų teisingi. Bylą nagrinėjanti kolegija taip pat pažymi, kad šios situacijos vertinimo kontekste yra svarbi aplinkybė, jog visa tai vyko nedalyvaujant gynėjui.

<...> Kasaciniame skunde nurodytose kasacinės instancijos teismo nutartyse, kurių išaiškinimai dėl įtariamojo ar jam prilyginto asmens parodymų taikytini ir nagrinėjamoje byloje, taip pat pažymima, kad įrodymu negali būti laikomi raštai, gauti kaip įtariamojo ar kaltinamojo apklausos protokolo pakaitalas (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013), o „neformalus“ pareigūnų pokalbiai su įtariamuoju negali būti laikomi savarankišku įrodymų šaltiniu (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-233-788/2016). Paminėtina ir tai, kad EŽTT kai kuriose bylose taip pat yra įvertinęs neformalius pareigūnų pokalbius, aplangant suimtajį ir bendraujant su juo nedalyvaujant gynėjui, bei pažymėjęs, kad tokia praktika kelia susirūpinimą dėl pareiškėjo gynybos teisių ir teisės neduoti parodymų prieš

save apsaugos (2013 m. gegužės 30 d. sprendimas byloje *Martin prieš Estiją*, peticijos Nr. 35985/09) <...>“¹¹⁴⁷.

Taigi, kaip matyti iš šios LAT nutarties, proceso dalyviams teisių išaiškinimo problema egzistavo ir iki pandemijos, esant fiziniams tyrimo veiksams. O atliekant nuotolinius tyrimo veiksmus tinkamas teisių išaiškinimas proceso dalyviams tampa dar aktualesnis. Juolab kad neretai, remiantis tyrimo autorės profesine praktine patirtimi, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, pasikalbėję telefonu su proceso dalyviu, kartais neformalios apklausos rezultatus fiksuoja tarnybiniuose pranešimuose, o tai galėtų būti vertintina kaip esminis proceso taisyklių pažeidimas. Ši problema yra iš dalies sprendžiama, kai planuojamam apklausti proceso dalyviui (ar prieš planuojamą atlikti kitą ikiteisminio tyrimo veiksmą) elektroniniu paštu yra išsiunčiamas teisių ir pareigų išaiškinimo protokolai. Tačiau, kaip ir minėta, tai tik problemos sprendimas iš dalies, nes ne visi proceso dalyviai gali (moka) naudotis kompiuteriu, ne visi jį turi, ne visi turi ir galimybių gautą dokumentą pasirašyti elektroniniu parašu arba išspausdinti ir pasirašytą nuskenuotą atsiųsti atgal.

Paminėtina ir tai, kad priklausomai nuo asmens teisinio procesinio statuso, prieš atliekant apklausą, asmuo turi būti įspėtas dėl atsakomybės pagal Baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą. Pvz., BPK 183 straipsnyje tiesiogiai nurodyta, kad asmens įspėjimo faktas patvirtinamas liudytojo parašu apklausos protokole.

Ketvirta, atliekant telefoninę apklausą ir fiksuojant gautus duomenis, kyla klausimas, ar tokiu būdu parodymus davęs asmuo gali būti traukiamas baudžiamajon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą. Manytina, kad, esant tokiai situacijai, dėl negalėjimo identifikuoti apklausiamąjį asmenį jo atsakomybės klausimas net negali būti sprendžiamas. Telefoninės apklausos kelia dar daugiau problemų ir pažeidimų – pažeidžiama procesinė forma, o tai gali turėti įtakos gautų duomenų atitikčiai BPK 20 straipsnyje nustatytiems įrodymams keliamiems reikalavimams.

Penkta, identifikuotinos ikiteisminio tyrimo veiksmų fiksavimo formos problemos. BPK 179 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad, atliekant tyrimo veiksmus, rašomi protokolai, kuriems keliami tam tikri turinio ir formos reikalavimai. Protokolai turi būti pasirašyti visų asmenų, dalyvavusių atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmą. Be to, proceso dalyviai turi teisę susipažinti su surašytu tyrimo veiksmo, kuriame jie dalyvavo, protokolu ir teikti pastabas.

¹¹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 3K-9-719/2021, <http://www.infollex.lt/skaitykla.mruni.eu/tp/1981265#pa4>.

Kaip matyti iš čia minėtų policijos generalinio komisaro nurodymų, procesinio veiksmo rezultatai fiksuojami tarnybiniame pranešime, o tai *a priori* prieštarauja BPK nustatytai tvarkai. Kadangi procesinis įstatymas nenumato galimybės ikiteisminio tyrimo veiksmų rezultatų fiksuoti tarnybiniuose pranešimuose, telefoninės apklausos negali būti laikomos ikiteisminio tyrimo veiksmais. Be to, automatiškai kyla tokių apklausų tikslingumo (procesine prasme) ir užfiksuotų duomenų verifikavimo klausimų. Viena vertus, proceso dalyvis, apklaustas telefonu, nežinodamas, kas ir kaip yra surašyta ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime, negali įsitikinti, kad tiksliai užfiksuota jo pozicija ir visos aplinkybės, kurias jis norėjo nurodyti. Kita vertus, toks tarnybinis pranešimas negali turėti įrodomosios reikšmės ir būti laikomas įrodymu BPK 20 straipsnio prasme. Tai patvirtina ir šiame straipsnyje cituota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika.

Įrodymais pripažįstami duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnyje nustatytus leistinumą, sąsajumą ir tikrumą reikalavimus.

LAT jurisprudencijoje pažymima: „<...> Pagal BPK 20 straipsnį įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti, BPK nustatytais proceso veiksmais patikrinti, teisiama jame posėdyje išnagrinėti ir teismo pripažinti duomenys, kuriais vadovaudamasis teismas daro išvadas dėl nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo, šią veiką padariusio asmens kaltumo ar nekaltumo ir kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai. Pagrindiniai reikalavimai įrodymams, kuriais turi būti pagrįstos teismo išvados dėl nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių, nurodyti BPK 20 straipsnyje. Pagal šio straipsnio nuostatas įrodymai gali būti tik teisėtais būdais (įstatymų nustatyta tvarka) gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK nustatytais proceso veiksmais, taip pat kurie patvirtina ar paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai (BPK 20 straipsnio 1, 3, 4 dalys). Duomenų pripažinimas įrodymais ir įrodymų vertinimas yra teismo prerogatyva (BPK 20 straipsnio 2, 5 dalys). BPK 20 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad teisėjai įrodymus vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu. Šių taisyklių privalo laikytis tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismai <...>.“¹¹⁴⁸

Spręsdamas, ar pareigūnų surašyti tarnybiniai pranešimai gali būti laikomi įrodymais BPK 20 straipsnio prasme, LAT pažymėjo: „<...> Tarnybiniai pranešimai, atitinkantys BPK 20 straipsnio reikalavimus, iš esmės laikomi dokumentais,

¹¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 22 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 3K-140-495/2021, <http://www.infollex.lt/skaitykla.mruni.eu/tp/2005562#pa4>.

turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (BPK 95 ir 96 straipsniai), ir, patikrinti BPK nustatytais veiksmais (pvz., kaip liudytojus apklausus juos surašiusius asmenis), jie gali būti pripažinti įrodymais <...>.¹¹⁴⁹ Tačiau drauge LAT akcentuoja, kad privalu įvertinti tarnybinio pranešimo surašymo aplinkybes ir jame užfiksuotos informacijos turinį: t. y. ar tarnybinis pranešimas surašomas kaip ikiteisminio tyrimo pareigūno pranešimas apie atliktus veiksmus ir jų metu nustatytas faktines aplinkybes, ar juose atsispindi ikiteisminio tyrimo dalyvių parodymai. Kaip matyti iš čia cituotos LAT praktikos, procesinės formos nesilaikymas atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus ir fiksuojant jų metu gautus duomenis laikytinas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu, o gauti duomenys nepripažįstami leistinais įrodymais.

Nepaisant to, remdamasi savo profesine praktine patirtimi, tyrimo autorė pastebi tendenciją, kad, siekdami „greitų“ procesų, ikiteisminio tyrimo pareigūnai karantino metu ypač „susizavėjo“ telefoninėmis apklausomis, tarnybiniuose pranešimuose pokalbio dalyvių išsakytas frazes pateikdami kaip asmens parodymus. Nesant sutikimo procese dalyvauti telefonu, buvo rašomi tarnybiniai pranešimai, kuriuose fiksuojamas asmens piktavališkumas, nenoras dalyvauti procese, trukdymas jam arba atsisakymas duoti parodymus. O tai irgi laikytina esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu ir šurkščių procesinių garantijų neužtikrinimu.

Generalinio prokuroro pavaduotojas Ž. Radišauskas interviu žiniasklaidai¹¹⁵⁰ akcentavo, kad nuotolinės apklausos, kai daromi vaizdo ir garso įrašai, o apklausiamų asmenų parodymai fiksuojami ne apklausos protokole, o tarnybiniame pranešime, be kita ko, apsaugotų ir nuo teisiamųjų interpretacijų teisiamojo posėdžio metu, kad jie ne taip suprato klausimus, ir tai paneigtų jų gynybines versijas. Jis pažymėjo, kad teismai galėtų „lanksčiau“ ir „paprasciau“ žiūrėti į procedūras.

Šios mokslo studijos dalies autorių nuomone, toks viešas generalinės prokuratūros atstovo pareiškimas kelia klausimų dėl ikiteisminio tyrimo subjektų ir valstybinių kaltintojų siekių monopolizuoti baudžiamąjį procesą, padaryti jį tendencingą kaltinančia prasme, supaprastinti ir palengvinti procesinės pareigos vykdymą, drauge išvengiant prievolės užtikrinti procese dalyvaujančių asmenų (nepriklausomai nuo jo stadijos) teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Generalinė prokuratūra nurodo nerenkanti statistikos, kiek apklausų per karantiną buvo įforminama

¹¹⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 3K-9-719/2021, <http://www.infollex.lt/skaitykla.mruni.eu/tp/1981265#pa4>.

¹¹⁵⁰ „Per karantiną išplito naujovė: įtariamuosius teko apklausti nuotoliniu būdu“, <https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/karantina-isplito-naujove-itariamuosius-teko-apklausti-nuotoliniu-budu-966626>.

tarnybiniais pranešimais su įrašais. Tokia forma leidžia išdėstyti tik apklausos metu išsiaiškintų reikšmingų aplinkybių esmę, atsisakant tradicinio parodymų užrašymo protokolo, nes toks reikalavimas, prokuratūros vertinimu, darant įrašą „yra perteklinis“. „Rekomenduojama, kad toks apklausų įforminimas būtų taikomas tiriant mažiau pavojingas, nesudėtingas nusikalstamas veikas, kai nusikalstamų veikų padarymo aplinkybės yra pakankamai aiškos, o taip apklaustino asmens parodymai nėra pagrindiniai ar vieninteliai tiesioginiai įrodymai.“¹¹⁵¹

Tačiau proceso supaprastinimas ar tam tikrų reikalavimų formai atsisakymas negali būti savitiksliis, jis turi būti ne derinamas prie konkrečios grupės interesų, o vertinamas žmogaus teisių užtikrinimo kontekste. Visos procedūros, kurios gali varžyti žmogaus teises ir turėti poveikį baudžiamojo proceso baigčiai, privalo būti griežtai reglamentuotos.

Asmenų parodymų davimas – svarbus įrodomosios reikšmės informacijos, kuri gali lemti ne tik proceso baigtį, bet ir tam tikro teisinio procesinio statuso įgijimą, baudžiamojo persekiojimo pradėjimą, gavimas. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs procesinės formos svarbą.¹¹⁵²

Parodymų gavimas ir jų fiksavimas procesiniuose dokumentuose laikantis nustatytos tvarkos yra svarbi teisingų bylos aplinkybių nustatymo garantija.

LAT pažymėjo: „<...> Reikalavimas vertinant įrodymus vadovautis įstatymu reiškia, kad teismo išvados negali būti grindžiamos duomenimis, kurie dėl neatitikties BPK 20 straipsnio 1–4 dalyse nustatytiems reikalavimams negalėjo būti pripažinti įrodymais, ar įrodymais nepripažinti duomenys, kurie atitinka minėtus reikalavimus. Spręsdamas klausimą dėl duomenų pripažinimo ar nepripažinimo įrodymais, teismas turi patikrinti, ar duomenys susiję su nagrinėjama byla, ar duomenys gauti įstatymų nustatyta tvarka, ar laikytasi reikalavimo duomenis rinkti teisėtais būdais, ar duomenų patikimumas patikrintas BPK nustatytais proceso veiksmiais (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-84-489/2017, 2K-180-

¹¹⁵¹ „Per karantiną išplito naujovė: įtariamuosius teko apklausti nuotoliniu būdu“, <https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/karantina-isplito-naujove-itariamuosius-teko-apklausti-nuotoliniu-budu-966626>.

¹¹⁵² Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, TAR, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18995>; Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta406/content>.

689/2018, 2K-75-489/2021) <...>.¹¹⁵³ Taigi vienas esminių reikalavimų, kad gauta informacija būtų pripažinta įrodymu, – yra jos patikimumas, kurį galima patikrinti BPK numatytais tyrimo veiksmais. Akivaizdu, kad jokiais tyrimo veiksmais negalima patikrinti tarnybiniame pranešime subjektyviai pateiktos informacijos, o asmenų duotų parodymų nuoseklumas ir tikslumas priklausys nuo ikiteisminio tyrimo subjekto raštingumo.

Kartu su telefoninėmis apklausomis ypač antro karantino laikotarpiu ikiteisminiame tyrime „išpopuliarėjo“ ir „saviapklausos“ arba apklausos klausimynai. Pvz., Lietuvos generalinio policijos komisaro 2020 m. lapkričio 6 d. įsakymu patvirtinto Darbo organizavimo policijos įstaigoje, ekstremalios situacijos metu paskelbus karantiną, tvarkos aprašo 20.3. papunktyje nustatyta, kad „<...> papildomas liudytojo (nukentėjusiojo) apklausas atlikti siūlant asmenims pasinaudoti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 81 straipsnio 4 dalyje numatyta teise patiekti surašyti savo parodymus. Asmeniui elektroninio ryšio priemonėmis turi būti pateikiami patikslinantys klausimai. Proceso dalyvis savo paties surašytus parodymus turi pasirašyti, suskaitmeninti ir pateikti elektroninio ryšio priemonėmis arba atnešti į policijos įstaigą ir palikti juos specialiai įrengtoje vietoje <...>“.

Šiuo atveju reikėtų pažymėti, kad BPK nedraudžia liudytojui pačiam surašyti savo parodymų, tačiau susiduriama su tokiu būdu gautų parodymų patikimumu ir liudytojo atsakomybės už juos klausimu. Nors LAT praktikoje pažymima, kad pagal teismų formuojamą praktiką ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti liudytojo parodymai savarankiškos įrodomosios galios teismui priimant nuosprendį neturi, jie gali būti reikšmingi tikrinant kitų byloje esančių įrodymų patikimumą. Tokių parodymų perskaitymas ir jų analizė bendrame bylos duomenų kontekste gali būti veiksnys, formuojantis teismo vidinį įsitikinimą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-276-976/2015, 2K-7-136-489/2017, 2K-48-788/2018, 2K-269-303/2020 ir kt.). Taigi liudytojo (ar nukentėjusiojo) pačių surašyti parodymai, prieš tai jų neįspėjus dėl atsakomybės už akivaizdžiai melagingų parodymų davimą, gali lemti teismo padarytų išvadų dėl faktinių aplinkybių nustatymo, vidinio įsitikinimo susiformavimo klaidingumą.

Kitas probleminis aspektas, kurį galima išvelgti susipažinus su kitu policijos generalinio komisaro nurodymu (2021 m. kovo 13 d. nurodymo 1.13.5. papunktis), yra tai – „<...> vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso ir

¹¹⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-148-697/2021, <http://www.infolex.lt/skaitykla.mruni.eu/tp/2006458#pa4>.

Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso nuostatomis, asmenis sulaikyti tik išimtiniais atvejais <...>“.

Taigi šiuo atveju identifikuotina šeštoji problema, kai žemesnės galios teisės aktas prieštarauja aukštesnės galios teisės aktui – įstatymui. BPK 140 straipsnio tvarka asmenį galima sulaikyti dviem atvejais: kai asmuo užklumpamas darantis nusikalstamą veiką ar tuoj pat po jos padarymo (pirmas atvejis) arba neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo, asmuo gali būti sulaikomas, kai yra trys sąlygos: paaiškėja, kad yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos; tuoj pat būtina suvaržyti asmeniui laisvę; nėra galimybės itin skubiai kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo (antras atvejis). Įstatymų leidėjas straipsnio dispozicijoje pabrėžia, kad laikinas sulaikymas antruoju atveju (t. y. neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj pat po jos) galimas tik išimtiniais atvejais.

Pandemijos metu duotas oficialus rašytinis nurodymas atskleidžia kitą neigiamą aspektą, kad ikiteisminio tyrimo metu neretai piktnaudžiaujama BPK 140 straipsniu, nepagrįstai sulaikant asmenis ir vėliau juos apklausiant kaip įtariamuosius. Kitaip tariant, laikinas sulaikymas tampa savotiška parodymų gavimo forma. Kad taip yra, patvirtina ir LAT nutartys, kuriose konstatuojami esminiai procesiniai pažeidimai ir gautų duomenų neatitiktis BPK 20 straipsnio reikalavimams. Pvz., 2020 m. liepos 9 d. kasacinėje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo: „<...> Pagal <...> EŽTT išaiškinimą, sulaikymo nefiksavimas laikytinas rimčiausiu pažeidimu; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 5 straipsnio 1 dalis gali būti taikoma ir labai trumpam laisvės atėmimui. Pareigūnų elgesys laikant atsivežtą pareiškėją kelias valandas ikiteisminio tyrimo įstaigoje be jokio atliekamų veiksmų procesinio įforminimo vertintas kaip pareigūnų siekis įbauginti pareiškėją ir taip išgauti iš jos informaciją (EŽTT 2012 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje Venskutė prieš Lietuvą, peticijos Nr. 10645/08). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad vertimas duoti parodymus neretai yra susijęs su faktiniu asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, sulaikymu ir jo faktine apklausa kaip įtariamojo, šių veiksmų tinkamai procesiškai neįforminant ir taip pažeidžiant BPK 140, 187, 188 *straipsnių, nustatančių įtariamojo sulaikymo ir apklausos taisykles (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-350/2013, 2K-233-788/2016), reikalavimus <...>.*“¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 9 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-648/2020, <http://www.infolex.lt/skaitykla.mruni.eu/tp/1903125#pa4>.

Nuo 2021 m. birželio 1 d. įsigaliojus 2021 m. balandžio 22 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8¹, 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 8² straipsniu įstatymui Nr. XIV-270¹¹⁵⁵, reaguojant į pandemijos sukeltus iššūkius, buvo tikimasi sureguliuoti įstatymų bazę ir įteisinti ikiteisminio tyrimo veiksmų ir teismo posėdžių atlikimą naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (per vaizdo konferencijas).

Įstatymų leidėjas numatė, kad išimtiniais atvejais, kai neįmanoma BPK įprasta tvarka atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų, tokius veiksmus, išskyrus atvejus, kai taikomos procesinės prievartos priemonės, kurių pobūdis reikalauja tiesioginio kontakto (pvz., laikinas sulaikymas), galima atlikti naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas. Proceso dalyvio, kurio dalyvavimas atliekant proceso veiksmus yra būtinas, nesutikimas dėl konkretaus su juo susijusio proceso veiksmo atlikimo naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (per vaizdo konferencijas) nesustabdo proceso veiksmo atlikimo naudojant šias technologijas, išskyrus atvejus, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas tokį nesutikimą pripažįsta pagrįstu.

Šių pataisų rengėjai Aiškinamajame rašte pažymėjo, kad „<...> šiandien galiojančio teisinio reglamentavimo normų šiuo aspektu nepakanka, nes BPK nenumato galimybės atlikti visus reikalingus ikiteisminio tyrimo veiksmus nuotoliniu būdu ar visiems be išimties proceso dalyviams dalyvauti baudžiamosios bylos nagrinėjime naudojant garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemones. Šiuo metu BPK reglamentuoja galimybę tik atskirus baudžiamojo proceso veiksmus (pavyzdžiui, įtariamojo ar liudytojo apklausą, suimtojo dalyvavimą teismo posėdyje, kai sprendžiami su kardomąja priemone – suėmimu susiję klausimai ir pan.) atlikti garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis. Nuostatos, kuri leistų nepertraukiami atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus ar kuri sudarytų galimybę visiems baudžiamojo proceso dalyviams dalyvauti bylos nagrinėjime nuotoliniu būdu, šiuo metu BPK nenumato.

<...> Toks siūlymas ne tik atitinka pagrindinius baudžiamojo proceso principus – proceso viešumo, ekonomiškumo, kiekvieno teisės į teisingą procesą, bet taip pat garantuoja ir nepertraukiamą baudžiamąjį procesą (tuo pačiu ir teisingumą) net ir esant pačioms sudėtingiausioms aplinkybėms, kurios gali susiklostyti valstybėje <...>“.

Sutiktina, kad informacinės ar elektroninių ryšių technologijos smarkiai paspar-

¹¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8¹, 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 8² straipsniu įstatymas, TAR, 2021-04-29, Nr. 9125, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/9288efb0a8ef11ebbcbbc2971cdac3cb>.

tintų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimą, tačiau ne visiems ikiteisminio tyrimo dalyviams jos gali būti prieinamos, kompiuterinis raštingumas nėra visų vienodas. Be to, pasirengimas nuotoliniams veiksams reikalauja didelių investicijų, tyrimo įstaigas aprūpinant specialia technika, būtina ne tik tyrimo veiksmui atlikti, bet ir, pvz., vertimo paslaugoms teikti. Iki šiol nėra parengti poįstatyminiai teisės aktai, padėsiantys įgyvendinti priimtas pataisas, o tai sukelia praktinio taikymo sunkumų.

Antai BPK 8² straipsnio 1 dalyje nustatyta: „<...> Proceso dalyvio, kurio dalyvavimas atliekant proceso veiksmus yra būtinas, nesutikimas dėl konkretaus su juo susijusio proceso veiksmo atlikimo naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (per vaizdo konferencijas) nesustabdo proceso veiksmo atlikimo naudojant šias technologijas, išskyrus atvejus, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas tokį nesutikimą pripažįsta pagrįstu <...>.“ Tokiu atveju įtariamajam nesutikus dėl apklausos nuotoliniu būdu (o jo dalyvavimas savo paties apklausoje yra būtinas), proceso veiksmas bus „atliktas“. Kitaip tariant, būtų fiksuojama, kad įtariamasis atsisakė duoti parodymus, o tai lemtų jo teisės būti išklausytam pažeidimą.

Teisė atsisakyti nuotolinio proceso suteikta tik teismo nagrinėjimo stadijoje: „<...> Išimtiniais atvejais, kai neįmanoma užtikrinti bylų nagrinėjimo šiame Kodekse nustatyta įprasta tvarka, bylų nagrinėjimas ir proceso dalyvių <...> dalyvavimas teismo posėdžiuose, jei yra tam tinkamos techninės galimybės <...>, kai pagrįstai manoma, kad tokiu būdu byla bus išnagrinėta greičiau <...>. Šį klausimą teismas paprastai išsprendžia nutartimi iki bylos nagrinėjimo teismo posėdyje. Ši nutartis yra neskundžiama. Šios dalies nuostatos netaikomos tais atvejais, kai prokuroras, nukentėjęsysis ir (ar) jo atstovas, kaltinamasis, jo atstovas pagal įstatymą ir (ar) gynėjas, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir (ar) jų atstovai pateikia nesutikimą dėl bylos nagrinėjimo naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (vaizdo konferencijas) <...>.“ Manytina, kad priimti pakeitimai pažeistų lygybės principą, nes skirtingose stadijose taikomos tos pačios teisės skirtingos įgyvendinimo garantijos.

2021 m. balandžio 22 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8¹, 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 8² straipsniu įstatymu nustatyta: „<...> Lietuvos Respublikos teisingumo ministras ir Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras iki 2020 m. balandžio 30 d. priima šio įstatymo įgyvendinamusius teisės aktus <...>.“ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2021 m. gegužės 11 d. įsakymu Nr. I-113/1R-159 buvo sudaryta tarpinstitucinė darbo grupė, kuri turėjo iki 2021 m. gegužės 25 d. pa-

rengti įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų, susijusių su proceso veiksmų atlikimu nuotoliniu būdu, projektus.

Minėta, kad įsigaliojus BPK pakeitimams nėra priimti įstatymą lydintys teisės aktai (2021 m. gruodžio 31 d.). Todėl nėra išspręsti organizaciniai, techniniai ir teisiniai nuotoliniu būdu ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo klausimai, pvz., turi būti sureguliuota kamera, ar turi būti matomas tik tyrimo veiksmo atliekamo asmens veidas, ar turi matyti ir kūnas, kad tyrėjas iš neverbalinės kalbos, mimikos galėtų įvertinti duodamų parodymų ar demonstruojamo elgesio patikimumą; kiek ikiteisminio tyrimo subjektų turėtų organizuoti ir dalyvauti atliekant tyrimo veiksmus nuotoliniu būdu, kaip bus fiksuojami gauti rezultatai, kaip pasirašomi procesiniai dokumentai, ar proceso dalyvis galėtų nuotoliniame tyrimo veiksmo dalyvauti iš savo namų, ar turėtų atvykti į nurodytą įstaigą ir daugybę kitų klausimų.

Iš atliktos analizės matyti, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje atliekant tyrimo veiksmus ar priimant procesinius sprendimus vadovaujamosi žemesnės teisinės galios teisės aktais (policijos generalinio komisaro įsakymais, generalinio prokuroro rekomendacijomis, priderintais prie Vyriausybės nutarimų), kurių nuostatos nesuderintos su BPK ir proceso paskirtimi. Toks dirbtinis baudžiamojo proceso šaltinių hierarchijos nepaisymas, kai pagrindiniu šaltiniu tampa ikiteisminio tyrimo subjektų vadovo priimti sprendimai, kelia riziką, kad ikiteisminis tyrimas gali tapti subjektyvus, tendencingai nukreiptas tik į vienos pusės interesų užtikrinimą. Tačiau manytina, kad pandemija turėjo ne tik neigiamą poveikį ikiteisminiam tyrimui, kad yra ir teigiamų tendencijų, kai sprendžiami ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo optimizavimo galimybių klausimai (pvz., atsisakant protokolų, o pridėdant atlikto veiksmo garso ir vaizdo įrašą), įdiegiamos naujos technologijos (pvz., nuotolinės garso ir vaizdo perdavimo), stiprinama asmens duomenų apsauga, siekiama ekonomiškiausio proceso. Taigi vienareikšmiškų išvadų apie COVID-19 sukeltos pandemijos poveikį teisei daryti negalima. Svarbu akcentuoti, kad visi daromi pakeitimai, reglamentuojantys ikiteisminį tyrimą, įdiegiamos naujovės pirmiausia turi būti vertinamos per žmogaus teisių apsaugos pamatinių principų prizmę.

Susižavėjimą nuotoliniais procesais ima keisti vis dažniau keliamos ne tik įstatyminio reglamentavimo, bet ir techninio nuotolinių procesų (tyrimo veiksmų) organizavimo problemos.

Antai, pasaulinė baudžiamojo teisingumo organizacijos „Fair trails“ atliktame tyrime „Teisiniai ir techniniai pavojai vykstant nuotoliniam teismui“¹¹⁵⁶ buvo paży-

¹¹⁵⁶ The legal and technical dangers in moving criminal court online, *Tech Stream*, 2020-08-06, <https://>

mėta, kad vaizdo įrašų peržiūra (stebėjimas) atima galimybę įvertinti kalbančiojo ar veiksmus atliekančiojo asmens verbalinę kūno kalbą, konferencijų technologija gali filtruoti asmens balso dažnius, susijusius su emocijomis (kurios ypač aktualios vertinant asmens duodamų parodymų patikimumą).

Visai nenuvertinant kai kurių ikiteisminio tyrimo veiksmų nuotolinio atlikimo būdo, reikėtų spręsti ir proceso dalyvių teisių užtikrinimo klausimą, pvz., nuotolinių proceso metu apsunkinama proceso dalyvių teisė susipažinti su tam tikra medžiaga arba pateikti (*online*) reikiamus dokumentus, o tai gerokai suvaržo galimybę įgyvendinti procesines garantijas.

Kad ir kaip būtų, ikiteisminis tyrimas nėra skaitmenizuotas, ikiteisminio tyrimo veiksmų metu gautų duomenų fiksavimo forma nėra keičiama – išlieka protokolai, su kuriais turima teisė susipažinti ir teikti savo pastabas ar patikslinimus. Atliekant nuotolinį veiksmą ši galimybė neužtikrinama. Prie Lietuvos teisėsaugos institucijų naudojamos IBPIS sistemos ikiteisminio tyrimo dalyviai prieigos neturi. Todėl turi būti sprendžiamas klausimas, kaip užtikrinti asmeniui susipažinti su veiksmų, kuriuose jis dalyvavo, atlikimo protokolu: ar toks protokolas būtų perskaitomas (tuomet vertintinas perskaitymo tikslingumas ir asmens gebėjimas suvokti skaitomą tekstą; nereikia pamiršti ir asmens emocinės būsenos ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo metu); ar norėdamas susipažinti su ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvavo proceso dalyvis, atlikimo protokolu, vadovaujantis BPK 181 straipsnio nuostatomis, pastarasis turėtų kreiptis į ikiteisminį tyrimą kontroliuojantį prokurorą ir gauti jo leidimą.

Taip pat turi būti išspręstas ir nuotolinio atstovavimo (gynybos) klausimas, sukuriant gynėjui (atstovui) ir ginamajam (atstovaujamajam) platformą (prieigą) ar kitokią galimybę bendrauti be pašaliečių. Ypač tai aktualu, kai sprendžiamas, pvz., paskirtos kardomosios priemonės suėmimo pratęsimo klausimas, kai gynėjas negali fiziškai būti šalia ginamojo ir teikti jam būtiną teisinę pagalbą.

Antai tarptautinė organizacija „Fair Trials“ parengė Teisių gidą (rekomendacijas) dėl nuotolinio teismo proceso organizavimo.¹¹⁵⁷ Tokios rekomendacijos galėtų būti taikomos ir Lietuvos baudžiamajame procese. Pvz., jei vyktų nuotolinis procesas (ar būtų atliekamas nuotoliniu būdu tyrimo veiksmas), proceso dalyviui turi būti

www.brookings.edu/techstream/the-legal-and-technical-danger-in-moving-criminal-courts-online/.

¹¹⁵⁷ Pasaulinės organizacijos „Fair Trials“ puslapyje publikuotas pranešimas „Safeguarding The Right To A Fair Trial During The Coronavirus Pandemic: Remote Criminal Justice proceedings“, <https://www.fair-trials.org/sites/default/files/Safeguarding%20the%20right%20to%20a%20fair%20trial%20during%20the%20coronavirus%20pandemic%20remote%20criminal%20justice%20proceedings.pdf>.

suteikta pakankamai laiko pasikonsultuoti su gynėju ar atstovu prieš organizuojamą tyrimo veiksmą ir po jo; ikiteisminio tyrimo įstaigos turi turėti tinkamą įrangą, garantuojančią proceso dalyviui teisę konfidencialiai susisiekti ir bendrauti su savo gynėju ar atstovu; turi būti įrengtos „saugios“ zonos įtariamiesiems, kur jie galėtų bendrauti su gynėju. Taip pat manytume, kad proceso dalyviui (nepriklausomai nuo jo teisinio procesinio statuso) ir jo gynėjui (atstovui) turi būti sukurtos nemokamos elektroninės prieigos prie ikiteisminio tyrimo duomenų, susijusių su nuotoliniu būdu atliekamu ikiteisminio tyrimo veiksmu.

Ypatingo dėmesio reikalauja ir ikiteisminio tyrimo duomenų neatskleidžiamumo užtikrinimo klausimas, kad ikiteisminio tyrimo dalyvis nuotolinio tyrimo veiksmo negalėtų, pvz., įrašyti, įkelti į youtube ar kitaip išviešinti. Taigi turi būti išsprendžiamas įrangos ir sistemos, per kurias bus atliekamas nuotolinis procesas, patikimumas. Todėl nuotolinis tyrimo veiksmų atlikimas neturi tapti įprastu veiksmų atlikimu, nepateikiant tų pačių apsaugos ir teisių užtikrinimo standartų, kurie garantuojami proceso dalyviams gyvo dalyvavimo metu.